

T. XII (2009) Z. 2 (24)

ISSN 1509-1074

ROCZNIK

HISTORII PRASY POLSKIEJ

Professional
Peregrinations of Polish
Press Editors in the Gdańsk
Pomerania (until 1914)

Zawodowe peregrynacje
redaktorów prasy polskiej
Pomorza Gdańskiego
(do 1914 roku)

Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
ul. Gagarina 13a
PL 87-100 Toruń

Grażyna
GZELLA

KEY WORDS

journalism, editors, Gdańsk Pomerania,
Prussian partition, boards of editors,
lands under Prussian rule, 1848–1914

SŁOWA KLUCZOWE

dziennikarstwo, redaktorzy, Pomorze Gdańskie,
zabór pruski, składy redakcji,
ziemie pod panowaniem pruskim, 1848–1914

ABSTRACT

Polish editors of the Pomeranian press
in 1848–1914 were frequently changing
places of employment, moving
from the Gdańsk Pomerania to Upper
Silesia, Warmia and Masuria,
Westphalia and Rhine
and the Grand Duchy of Posen.
The vacancies left
by these peregrinating editors
in West Prussia were in turn filled
by journalists from Greater Poland.

ABSTRAKT

Polscy redaktorzy prasy pomorskiej,
których działalność zawodowa przypadła
na lata 1848–1914, często zmieniali
miejsce zatrudnienia i przenosili się
z Pomorza Gdańskiego na Górny Śląsk,
Warmię i Mazury, do Westfalii i Nadrenii,
do Wielkiego Księstwa Poznańskiego.
Periodyki w Prusach Zachodnich,
obok redaktorów miejscowych, „osiadłych”
i nie peregrynujących w inne regiony,
zasilali natomiast dziennikarzy z Wielkopolski.

Streszczenie

W latach 1848–1914 przez redakcje polskich czasopism wydawanych na Pomorzu Gdańskim przewinęły się 184 osoby w różny sposób zaangażowane w przygotowywanie poszczególnych numerów. Z tego aż 114 (61%) swą działalność dziennikarską związało z jedną miejscowością, w której redagowali jeden bądź kilka periodyków. Grupa redaktorów peregrynujących z miasta do miasta, z prowincji do prowincji liczyła 70 osób. Wśród nich byli tacy, którzy przyjechali do Prus Zachodnich aby redagować wydawane tam pisma, byli miejscowi wędrujący po różnych miejscowościach Pomorza Nadwiślańskiego i pomorscy redaktorzy po debiucie na miejscu wspierający czasopisma innych dzielnic lub zdobywający doświadczenie dziennikarskie w redakcjach poza Pomorzem i z czasem wracający w rodzinne strony. Śledząc życiorysy poszczególnych osób odtworzyć można ich wędrówki z i do Wielkopolski, na Górny Śląsk, Warmię i Mazury, do Westfalii i Nadrenii.

„Ruchy personalne” w redakcjach polskich gazet i czasopism Prus Zachodnich wywoływane były różnorodnymi zmianami zachodzącymi w życiu poszczególnych osób, tak prywatnym, jak i publicznym. Te zawodowe najczęściej związane były z poszukiwaniem nowej, lepiej płatnej pracy bądź procesami sądowymi wytaczanymi redaktorom odpowiedzialnym poszczególnych tytułów prasowych. Śledząc historię periodyków pomorskich odnajdujemy wiele nazwisk osób tworzących dłużej lub krócej te pisma, osób zajmujących się ich redagowaniem zawodowo bądź tylko czasowo, pracujących na stanowisku redaktora odpowiedzialnego za poszczególne numery.

Podstawową trudność w badaniach nad losami polskich redaktorów prasy polskiej wydawanej na ziemiach polskich zaboru pruskiego stanowi ustalenie listy nazwisk osób związanych z redakcjami, pracujących w danym momencie przy przygotowywaniu pisma¹. Niestety, nawet czasopisma wydawane w największych nakładach nie zachowały się w komplecie do naszych czasów, a brak numeru nie daje pewności, czy nie nastąpiła zmiana w redakcji (zachowane tytuły świadczą, że często tak bywało). Powstaje też pytanie: kogo zaliczyć do grona tworzącego poszczególne periodyki? Na pewno czasopisma i gazety przygotowywały osoby zawodowo zajmujące się tą profesją, czyli dziennikarze. Zawód ten w zaborze pruskim ukształtował się dopiero w końcu XIX wieku i przynależały do tej grupy zawodowej, według definicji Wiktora Molika osoby:

... utrzymujący się głównie z systematycznego redagowania, pisania i przygotowywania do publikacji na łamach prasy materiałów informacyjnych oraz publicystycznych, ocenianego na podstawie tych czynności przez społeczeństwo i świadomego swej zawodowej odrębności.²

Drugą grupę tworzyli tak zwani redaktorzy odpowiedzialni, których nazwiska drukowane były, zgodnie z obowiązującym prawem prasowym, we

¹ O dziennikarzach pomorskich zob.: J. Borzyszkowski, *Inteligencja polska w Prusach Zachodnich 1848–1920*, Gdańsk 1986, s. 155–160; Sz. Wierchosławski, *Elity polskiego ruchu narodowego w Poznańskim i w Prusach Zachodnich w latach 1850–1914*, Toruń 1992, s. 149–159.

² W. Molik, *Dziennikarze polscy pod panowaniem pruskim 1890–1914 (próba charakterystyki)*, [w:] *Inteligencja polska XIX i XX wieku. Studia*, t. 3, Warszawa 1983, s. 113.

wszystkich numerach, chociaż niekoniecznie musieli oni mieć wpływ na treści drukowane w periodykach. Trzecią grupę, najtrudniejszą do ustalenia, tworzyli inni redaktorzy — współpracownicy pism, o których wiadomości drukowane były sporadycznie, gdy np. pojawiali się w redakcji, odchodzili do innej, bądź angażowali się w wydarzenia o charakterze politycznym, kulturalnym lub społecznym. Według redaktora „Gazety Grudziądzkiej” Jana Bony:

Zdarzało się, że w wydawnictwie „Gazety Grudziądzkiej” utrzymywano 6-ciu, 8-miu redaktorów w tym celu, by mieć kogoś w zapasie, co by mógł pisać w czasie, gdy większa część kolegów cierpieć będzie w więzieniu.³

Analizując składy redakcji periodyków pomorskich⁴, udało się ustalić 184 nazwiska redaktorów w różny sposób zaangażowanych w przygotowywanie kolejnych numerów. Z tego 114 osób do 1914 roku związanych było z jedną miejscowością, w której redagowali jeden bądź kilka periodyków (twórców prasy związanych z redakcją tylko jednego tytułu było 97). Wyjątkiem wśród „osiadłych” redaktorów było związanie się z wydawcą kilku czasopism i udział w ich tworzeniu. Tak na przykład „Gazetę Grudziądzką” i „Przyjaciela Ludu” pisma należące do Wiktora Kulerskiego redagował Edmund Bernacki⁵; „Gazetę Grudziądzką” i „Copocką Gazetkę Kąpielową” Leon Zieliński⁶; „Gazetę Toruńską” i „Przyjaciela” Eugenia Goździewiczowa⁷, Jan Lipiński⁸ oraz Antoni Śniegocki⁹; wydawane w Chełmnie „Szkółkę Narodową” i „Nadwiślanina” Szczepan Józef Gólkowski¹⁰; „Nadwiślanina” i „Gospo-

³ J. B o n a, *Legion pomorski, czyli wykaz działaczy polskich na terenie Pomorza przed wojną wszechświatową*, Małe Tarpno-Grudziądz 1924, s. 14.

⁴ Lista czasopism zob. np. A. R o m a n o w, „Pielgrzym” pelpliński w latach 1869–1920, Gdańsk 2007, s. 228–230.

⁵ J. S z e w s, Bernacki Edmund, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego* [dalej: SBPN], t. 1, Gdańsk 1992, s. 92–93; S. P o r ę b a, Edmund Bernacki (1860–1939), „Gazeta Grudziądzka” 1994, nr 30, s. 5.

⁶ A. R o m a n o w, Bibliografia prasy polskiej wydawanej w Gdańsku w latach 1891–1920, „Rocznik Gdański”, t. 50, 1990, z. 2, s. 116; tenże, „Copocka Gazetka Kąpielowa” 1897–1903 (?), (*Pierwsze polskie czasopismo Sopotu*), „Rocznik Sopocki”, t. 6, 1982–1984, s. 214.

⁷ Bibliografia czasopism pomorskich. Województwo bydgoskie, red. H. Baranowski, Toruń 1960, s. 178, 180; T. Z a k r z e w s k i, Życie polskie Torunia w ostatnich latach zaboru pruskiego (1916–1920), Toruń 1985, s. 36.

⁸ *In Namen des Königs!*, „Gazeta Toruńska” 1898, nr 68, s. [1]; Toruń i okolica, „Gazeta Toruńska” 1902, nr 14, s. [2].

⁹ Bibliografia czasopism..., s. 180.

¹⁰ A. B u k o w s k i, Gólkowski Szczepan Józef, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej: PSB], t. 8, Wrocław 1959–1960, s. 395–396; tenże, Gólkowski Józef Szczepan, [w:] SBPN, t. 2, Gdańsk 1994, s. 89–90; J. P o d g ó r e c z n y, Niepospolici ludzie Kujaw i Pomorza, Bydgoszcz 1967, s. 109; *Zasłużeni ludzie Pomorza Nadwiślańskiego z okresu zaboru pruskiego. Szkice biograficzne*, Gdańsk 1979, s. 59–61.

darza” Franciszek Kobyliński¹¹ oraz Ignacy Łyskowski¹²; „Nadwiślanina” i chełmińskiego „Przyjaciela Ludu” Cyprian Wysoczyński¹³. W dwóch redakcjach, ale u jednego wydawcy pracowało 15 redaktorów. Wśród redaktorów „osiadłych” jedynie Henryk Mochnik¹⁴ zmienił pracodawcę i z „Gazety Gdańskiej” należącej do Bernarda Miłskiego¹⁵ przeniósł się do wydawanego w tym samym mieście „Tygodnika Gdańskiego” stworzonego przez Józefa Czyżewskiego¹⁶.

Liczba 114 miejscowych redaktorów (na 184 objętych badaniami) wydaje się duża, dowodzi bowiem, że ponad 61% twórców prasy pomorskiej pozostawało na miejscu i nie miało żadnego wpływu na polski dorobek prasowy w innych miejscowościach czy dzielnicach państwa niemieckiego. Jednak bliższa analiza ich życiorysów świadczy często bądź to o przypadkowym związaniu się ze stanowiskiem redaktora odpowiedzialnego (najczęściej byli to drukarze zastępujący dotychczasowych redaktorów, którzy wyrokiem sądu niemieckiego trafili do aresztu, np. Edwin Betlejewski¹⁷ i Bolesław Winiewicz¹⁸ z „Gazety Gdańskiej”, Jan Bieliński¹⁹, Józef Kałamajski²⁰ i Ignacy Wieczorek²¹ z „Pielgrzyma”, Józef Buszczyński²² i Kazimierz Świt²³ z „Gazety Toruńskiej”, Roman Kwiatkowski²⁴ z „Przyjaciela”, Walerian Latow-

¹¹ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne*, „Gazeta Toruńska” 1869, nr 95, s. [3]; *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1896, nr 147, s. [2]; *Śp. Franciszek Kobyliński*, „Gazeta Toruńska” 1896, nr 289, s. [2].

¹² A. Bukowski, *Łyskowski Ignacy*, [w:] PSB, t. 18, Wrocław 1973, s. 602–605; Sz. Wierchosiński, *Ignacy Łyskowski 1820–1886. Polityk i publicysta, pierwszy prezes Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, Toruń 2000; J. Borzyszkowski, *Łyskowski Ignacy*, [w:] SBPN, t. 3, Gdańsk 1997, s. 126–127.

¹³ *Kronika miejscowa, prowincjonalna i zagraniczna*, „Kurier Poznański” 1881, nr 151, s. [3]; Toruń, 10 sierpnia, „Gazeta Toruńska” 1881, nr 181, s. [3].

¹⁴ A. Romanow, *Bibliografia prasy polskiej...*, s. 111, 116; tenże, „Gazeta Gdańska” 1891–1939. (*Zarys dziejów*), „Rocznik Gdański”, t. 51, 1991, z. 2, s. 5–46.

¹⁵ A. Bukowski, *Miński Bernard*, [w:] PSB, t. 21, Wrocław 1976, s. 242–245; A. Romanow, *Miński Bernard* Zygmunt, [w:] SBPN, t. 3, s. 225–226.

¹⁶ W. Pniewski, *Czyżewski Józef*, [w:] PSB, t. 4, Kraków 1938, s. 382–383; A. Romanow, *Bibliografia prasy polskiej...*, s. 111, 116; S. Mikos, *Czyżewski Józef*, [w:] SBPN, t. 1, s. 283–284.

¹⁷ A. Romanow, *Gdańska prasa polska 1891–1920*, Warszawa 1994, s. 95, 112.

¹⁸ J. Jachowski, *Bolesław Winiewicz (1871–1938)*, „Księgarz” 1970, nr 3, s. 58–59.

¹⁹ Bieliński Jan, [w:] *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, t. 1, Lublin 1994, s. 27–28; W. Pepliński, *Bieliński Jan*, [w:] SBPN, t. 1, s. 101–102.

²⁰ A. Romanow, „Pielgrzym”..., s. 81, 233.

²¹ *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1915, nr 101, s. [3]; *Wiadomości z naszych i dalszych stron*, „Gazeta Grudziądzka” 1915, dod. do nr 103, s. [5].

²² Z. Mocarski, *Buszczyński Józef*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 146; T. Zakrzewski, *Buszczyński Józef*, [w:] SBPN, t. 1, s. 183.

²³ *Śp. Kazimierz Świt*, „Gazeta Toruńska” 1896, nr 223, s. [2]; *Rozmaitości*, „Przyjaciół” 1896, nr 77, s. 2; *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1896, nr 114, s. [3].

²⁴ *Toruń i okolica*, „Gazeta Toruńska” 1904, nr 99, s. [2]; *Toruń i okolica*, „Gazeta Toruńska” 1912, nr 283, s. [2].

ski²⁵ z „Przyjaciela Ludu”, Jan Dyament²⁶ z „Nadwiślanina”, Jan Szczepański²⁷ z „Gazety Grudziądzkiej”, Alojzy Bieliński²⁸ z „Naszej Gazety”), bądź o niemożności swobodnego przemieszczania się (duchowni związani ze swymi parafiami i obowiązkami parafialnymi, np. Jan Bartoszkiewicz²⁹ i Antoni Knast³⁰ ze „Szkółki Narodowej”, Władysław Chotkowski³¹ i Rudolf Gawrzyjelski³² z „Przyjaciela Ludu”, Szczepan Keller³³ z „Pielgrzymą”, Kazimierz Kręcki³⁴ i Adam Pokojski³⁵ z „Katolika Diecezji Chełmińskiej”).

Grupa peregrynujących z miasta do miasta, z prowincji do prowincji redaktorów czasopism Pomorza Gdańskiego obejmuje 70 osób. Są wśród nich zarówno przyjezdni (niektórzy tu debiutowali, dla innych był to kolejny etap w karierze dziennikarskiej), jak i miejscowi, wędrujący po różnych miejscowościach Pomorza Nadwiślańskiego oraz młodzi pomorscy redaktorzy, wspierający czasopisma innych dzielnic lub zdobywający doświadczenie dziennikarskie w redakcjach poza Pomorzem i z czasem wracający w rodzinne strony.

Najliczniejszą grupę (41 osób spośród 70, czyli 58,5%) stanowili Wielkopolanie³⁶, którzy po pracy w innych redakcjach (25 osób), bądź debiutując (16 osób) zatrudnili się w wydawnictwach prasowych Pomorza Gdańskiego.

²⁵ *Wiadomości miejscowe i potoczne*, „Dziennik Poznański” 1901, nr 87, s. [4]; *Nekrologia*, „Dziennik Poznański” 1913, nr 173, s. [4]; *Wiadomości z bliska i z daleka*, „Wielkopolanin” 1913, nr 174, s. [3].

²⁶ A. Bukowski, *Pomorze Gdańskie w powstaniu styczniowym*, Gdańsk 1964, s. 106, 142.

²⁷ T. Perkowska, *Zakłady Graficzne Wiktora Kulerskiego w Grudziądzu i ich działalność wydawnicza (1894–1939)*, „Roczniki Biblioteczne” 1965, z. 1–2, s. 296.

²⁸ M. Pestka Garnyszowa, *Pączewo z dziejów i obyczaju wsi kociewskiej*, Tczew 1989, s. 103, 110; [Nekrolog], „Pielgrzym” 1916, nr 68, s. [4].

²⁹ A. Mańkowski, *Bartoszkiewicz Jan*, [w:] PSB, t. 1, Kraków 1935, s. 329; H. Mross, *Bartoszkiewicz Jan Nepomucen*, [w:] SBPN, t. 1, s. 63–64; tenże, *Słownik biograficzny kapłanów Diecezji Chełmińskiej wyświęconych w latach 1821–1920*, Pelplin 1995, 5–6.

³⁰ J. Szewski, *Knast Antoni*, [w:] PSB, t. 13, Wrocław 1967, s. 110–111; tenże, *Knast Antoni*, [w:] SBPN, t. 2, s. 408; *Knast Antoni*, [w:] *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego*, t. 2, Lublin 1994, s. 28–29; H. Mross, *Słownik biograficzny...*, s. 138–139.

³¹ T. Głemma, *Chotkowski Władysław Longin*, [w:] PSB, t. 3, s. 430–432; K. Lutyński, *W walce o rozwój świadomości religijnej i narodowej (Władysław Chotkowski 1843–1926)*, [w:] *Byli wśród nas*, red. F. Lenort, Poznań 1978, s. 47–55.

³² H. Mross, *Słownik biograficzny...*, s. 75; T. Oracki, *Gawrzyjelski Rudolf*, [w:] SBPN, t. 2, Gdańsk 1994, s. 27.

³³ T. Oracki, *Keller Szczepan*, [w:] PSB, t. 12, Wrocław 1966–1967, s. 326; *Keller Szczepan*, [w:] *Słownik biograficzny...*, t. 2, s. 21; H. Mross, *Słownik biograficzny...*, s. 130.

³⁴ A. Bukowski, *Kręcki Kazimierz*, [w:] PSB, t. 15, Wrocław 1970, s. 298; A. Nadolny, *Kręcki Kazimierz*, [w:] SBPN, t. 2, s. 507.

³⁵ A. Bukowski, *Pokojski Adam*, [w:] PSB, t. 27, Wrocław 1983, s. 235–236; Z. Mrozek, *Pokojski Adam*, [w:] SBPN, t. 3, s. 452–453.

³⁶ Nie udało się ustalić skąd pochodzili: Paweł Dykta związany z redakcją „Gazety Grudziądzkiej”, Józef Goździewicz redagujący „Gazetę Toruńską”, Jan Nepomucen Jankowski redaktor chełmińskiego „Przyjaciela Ludu” i Karol Skworz przez pewien czas związany z redakcją „Gazety Grudziądzkiej”.

Pierwsza grupa, tych przybyłych na Pomorze po wcześniejszej pracy zawodowej w periodykach innych dzielnic państwa niemieckiego, doświadczenie najczęściej zdobywała w redakcjach „Kuriera Poznańskiego”, „Gońca Wielkopolskiego”, „Lecha”, „Dziennika Poznańskiego”, „Gwiazdki Cieszyńskiej”, „Głosu Śląskiego”, „Nowin Raciborskich”, „Orędownika” i „Gazety Olsztyńskiej”. W wymienionym jako pierwszy „Kurierze Poznańskim” pracowali Ludwik Gayzler³⁷, który z czasem zasilił „Pielgrzymą”, Antoni Kantecki³⁸ wspomagając chełmińskiego „Przyjaciela Ludu”, Józef Szmyt³⁹ przez pewien czas związany z toruńską „Gazetą” i Ignacy Żniński⁴⁰ zatrudniony u Wiktora Kulerskiego w „Gazecie Grudziądzkiej” i „Przyjacielu Ludu” (Grudziądz). W redakcji „Gońca Wielkopolskiego” szlify dziennikarskie zdobyli m.in. Ignacy Adamczewski⁴¹, Mieczysław Noskiewicz⁴², Ignacy Żniński. W wielu redakcjach pracował przed przyjazdem do Torunia, gdzie zatrudniony został w „Gazecie Toruńskiej” i „Przyjacielu”, urodzony w Magnuszewicach koło Pleszewa Dionizy Królikowski⁴³. Swą karierę dziennikarską rozpoczął w „Gazecie Poznańskiej”, potem związał się z „Nowinami Raciborskimi”, „Gwiazdką Cieszyńską”, „Wiencem” i „Pszczółką”, następnie w Krakowie redagował „Kurier Polski”, we Lwowie „Przegląd”, był korespondentem „Słowa”. Po powrocie do Wielkopolski redagował „Orędownika” i „Kurier Poznański” a po pracy w Toruniu ponownie znalazł się w redakcjach poznańskich. Z kolei Dionizy Kowalski⁴⁴ doświadczenie dziennikarskie zdobył w „Dzienniku Bydgoskim”, następnie pracował w redakcji „Wiarusa Polskiego” w Bochum, „Katolika”, „Nowin Raciborskich” i „Głosu Śląskiego” i dopiero w 1904 roku przyjechał do Torunia, gdzie zajął się redagowaniem tamtejszej gazety.

Do grona redaktorów z Wielkopolski, którzy zadebiutowali w redakcjach pomorskich (16 nazwisk), należeli m.in.: przybyły z Borku Wielkopolskiego Ignacy Danielewski⁴⁵, który swą karierę dziennikarską ograniczył do

³⁷ *Z bliska i z daleka*, „Gazeta Olsztyńska” 1911, nr 45, s. [3]; *Wielkopolska*, „Gazeta Toruńska” 1911, nr 84, s. [2]; *Śp. Ludwik Gayzler*, „Wielkopolanin” 1911, nr 86, s. [1–2].

³⁸ M. Wojciechowska, *Kantecki Antoni*, [w:] PSB, t. 11, Wrocław 1964, s. 614–616; F. Stopniak, *Kantecki Antoni*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 2, Warszawa 1982, s. 259–260.

³⁹ *Śp. Józef Szmyt*, „Dziennik Poznański” 1907, dod. do nr 297, s. [5]; *Śp. Józef Szmyt*, „Kurier Poznański” 1907, dod. do nr 297, s. [1]; *Śp. Józef Szmyt*, „Praca” 1908, nr 1, s. 12; *Z bliska i z daleka*, „Gazeta Olsztyńska” 1908, nr 1, s. [3]; *Śp. Józef Szmyt*, „Gazeta Grudziądzka” 1908, nr 3, s. [1–2].

⁴⁰ S. Poręba, *Ignacy Żniński (1869–1931). Zarys życia i działalności*, Grudziądz 2004; tenże, *Ignacy Żniński (1869–1931)*, „Gazeta Grudziądzka” 1993, nr 25, s. 5.

⁴¹ W. Molik, dz. cyt., s. 156; *Toruń i okolica*, „Przyjaciół” 1914, nr 41, s. [2].

⁴² S. Poręba, *Noskiewicz Mieczysław*, [w:] PSB, t. 23, Wrocław 1978, s. 218; T. Perkowska, dz. cyt., s. 316; J. Bona, dz. cyt., s. 16.

⁴³ J. Jachowski, *Królikowski Dionizy*, [w:] PSB, t. 15, s. 367–368.

⁴⁴ J. Głenski, *Czarna księga prasy śląskiej*, t. 1, Opole 2007, s. 186, 190, 452–453.

⁴⁵ A. Mańkowski, *Danielewski Ignacy*, [w:] PSB, t. 4, s. 409–410; T. Zakrzewski, *Danielewski Ignacy*, [w:] SBPN, t. 1, s. 292–294.

Chełmna i Torunia, Michał Majerski⁴⁶ (urodził się w Rożnowie, w powiecie obornickim), Stanisław Rożanowicz⁴⁷ (pochodził z Poznania) i Teofil Zieliński⁴⁸ (urodził się w Poznaniu) współpracujący z wydawnictwem Wiktora Kulerskiego, pracujący w „Gazecie Toruńskiej” Józef Glinkiewicz⁴⁹ (z Łobżenicy), Józef Kawaler⁵⁰ (z Rosoczyca, w powiecie Ostrów Wielkopolski), Franciszek Tadeusz Rakowicz⁵¹ (z Golejewka, w powiecie krobskim) i Franciszek Wojciechowski⁵² (z Wronowa, w powiecie strzelińskim). Dla pochodzących z Wielkopolski Danielewskiego, Karola Graffa⁵³ (z Wągrowca), Rakowicza, Bolesława Sobiechowskiego⁵⁴ (z Trzemeszna) i Zielińskiego redakcje czasopism pomorskich były jedynymi, jakie odnaleźć możemy w ich życiorysach. Na Pomorze przyjechali i na tym terenie prowadzili swoją, czasami długoletnią działalność prasową.

Spśród wspomnianych 16 wielkopolskich redaktorów podejmujących swą pierwszą pracę dziennikarską w Prusach Zachodnich najwięcej tytułów prasowych redagował absolwent seminarium nauczycielskiego w Paradyżu, rozpoczynający działalność redakcyjną w Chełmnie Ignacy Danielewski. Jego nazwisko znalazło się w numerach „Nadwiślanina”, dodatkach do tego pisma: „Stańczyk”, „Co tam słyhać ze sejmu z Berlina”, „Przyjaciół Ludu”, a po usamodzielnieniu się tego ostatniego tytułu również w numerach „Przyjaciół Ludu” (otrzymał przydomek „Majster od Przyjaciół Ludu”), przeznaczonej dla dzieci „Niańki”, po przeniesieniu do Torunia „Gazety Toruńskiej”, „Przyjaciół” i dodatku do tego pisma „Gazetka dla Dzieci”, „Gospodarza”.

⁴⁶ *Śp. Michał Majerski*, „Gazeta Grudziądzka” 1934, nr 76, s. 1; S. Poręba, *Majerski Michał*, [w:] PSB, t. 19, Wrocław 1974, s. 170–171; W. Pepliński, *Majerski Michał*, [w:] SBPN, t. 3, Gdańsk 1997, s. 141–142.

⁴⁷ K. Brożek, *Rożanowicz Stanisław*, [w:] PSB, t. 32, Wrocław 1989–1991, s. 434–435; A. Rożanowicz, *Stanisław Rożanowicz (1877–1933) działacz narodowy i społeczny, więzień polityczny w okresie zaboru pruskiego na Pomorzu*, „Rocznik Grudziądzki”, t. 8, 1983, s. 181–182; K. Brożek, *Polska służba medyczna w powstaniach śląskich i plebiscycie 1918–1922*, Opole 1973, s. 301.

⁴⁸ T. Perkowska, dz. cyt., s. 292; *Bibliografia czasopism...*, s. 164.

⁴⁹ *Wiadomości miejscowe i potoczne*, „Dziennik Poznański” 1905, nr 251, s. [4]; A. Bukowski, *Glinkiewicz Józef*, [w:] PSB, t. 8, s. 57; tenże, *Glinkiewicz Józef*, [w:] SBPN, t. 2, s. 62.

⁵⁰ *Śp. Józef Kawaler*, „Dziennik Poznański” 1938, nr 256, s. 4; R. Krygier, *Szamotołanie znani i mniej znani. Wybór biogramów*, Szamotoły 1992, s. 80–81.

⁵¹ T. Zakrzewski, *Rakowicz Franciszek Tadeusz*, [w:] PSB, t. 30, Wrocław 1987, s. 505–506; A. Bukowski, *Rakowicz Franciszek Tadeusz*, [w:] SBPN, t. 4, Gdańsk 1997, s. 32–34.

⁵² *Bibliografia czasopism...*, s. 180; J. Glensk, *Ograniczenia wolności prasy polskiej na Górnym Śląsku (na przełomie XIX i XX wieku)*, Opole 1989, s. 239.

⁵³ A. Bukowski, *Graff Karol*, [w:] PSB, t. 8, s. 534; tenże, *Graff Karol*, [w:] SBPN, t. 2, s. 99.

⁵⁴ A. Romanow, *Bibliografia prasy polskiej...*, s. 110–112, 114; tenże, „Gazeta Gdańska”..., s. 22; T. Krzemiński, *Polityk dwóch epok Wiktor Kulerski (1865–1935)*, Toruń 2008, s. 86.

Karierę dziennikarską zrobił urodzony w Rożnowie, w powiecie obornickim, absolwent farmacji Michał Majerski. W 1897 roku podjął pracę w „Gazecie Grudziądzkiej”, w następnych latach redagował również dodatki: „Dodatek Rolniczo-Przemysłowy” i „Gospodarz”, przygotowywał „Copocką Gazetkę Kąpielową”, od 1905 roku w Poznaniu podpisywał „Przyjaciela Ludu” a po przeniesieniu pisma do Grudziądza również redaktor wrócił do tego miasta. Po I wojnie światowej pracował w redakcjach periodyków poznańskich i toruńskich, w Tczewie i Pelpinie.

Grono wielkopolskich redaktorów nie osiadło na stałe w miastach i redakcjach Prus Zachodnich. Niektórzy spośród nich, po dłuższym, a zdarzało się, że i po wyjątkowo krótkim czasie, szukając lepszych warunków pracy, podjęli z powodzeniem współpracę z innymi, poza pomorskimi periodykami. Przykładem mogą być losy Józefa Chociszewskiego⁵⁵ redagującego po opuszczeniu Chełmna czasopisma publikowane w Poznaniu (np. „Dzwon Wielkopolski”, „Lech”, „Przegląd Słowiński”, „Wielkopolanin”, „Gawędziarz Poznański”), Inowrocławiu („Dziennik Kujawski”) i Gnieźnie („Gazeta Gnieźnieńska”); Królikowskiego po wyjeździe z Torunia podpisującego „Kurier Poznański”, Miłskiego, który po sprzedaniu „Gazety Gdańskiej” osiadł w Poznaniu i stał się właścicielem i redaktorem „Gońca Wielkopolskiego”, Romana Szymańskiego⁵⁶ wydającego i redagującego poznańskiego „Oreodownika” czy Piotra Palińskiego⁵⁷ po odejściu z „Gazety Gdańskiej” zasilającego swym piórem pisma Polonii: „Dziennik Berliński”, „Śmiech”, „Zgoda”, „Osa”. Na emigracji znalazł się pochodzący z Buku w powiecie nowotomyskim Stanisław Paszliński⁵⁸, który po pracy w redakcjach czasopism wydawanych w Gdańsku („Gazeta Gdańska”), Toruniu („Gazeta Toruńska”, „Przyjaciel”), Poznaniu („Gońiec Wielkopolski”, „Dziennik Poznański”), Łku („Gazeta Ludowa”), Olsztynie („Gazeta Olsztyńska”) i Grudziądzu („Gazeta Grudziądzka”) wyjechał w 1908 roku do Stanów Zjednoczonych i tam w Pittsburgu redagował „Wielkopolanina”.

Obecność Wielkopolan w redakcjach Pomorza Gdańskiego była związana z rozwojem polskiego ruchu narodowego i stanem licznym polskiej inteligencji na tym terenie. Jak napisał Witold Molik w Wielkim Księstwie

⁵⁵ W. Sobkowiak, *Chociszewski Józef*, [w:] PSB, t. 3, s. 345–347; E. Pieścikowski, *Chociszewski Józef*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, Warszawa 1983, s. 105; B. Cygler, *Chociszewski Józef*, [w:] SBPN, t. 1, s. 208–209.

⁵⁶ L. Trzeciakowski, *Szymański Roman*, [w:] *Wielkopolski...*, Warszawa 1983, s. 751–752; W. Molik, *Redaktor „Oreodownika” (Roman Szymański)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1991, nr 3–4, s. 113–120; W. Jakóbczyk, *Zasłużeni Wielkopolanie XIX wieku*, Warszawa 1987, s. 117–123.

⁵⁷ H. Szatkowski, *Paliński Piotr*, [w:] PSB, t. 25, Wrocław 1980, s. 84–86; B. Hajduk, *Paliński Piotr*, [w:] SBPN, t. 3, s. 380–381.

⁵⁸ S. Poręba, *Paszliński Stanisław*, [w:] PSB, t. 25, s. 312–313; K. Ickiewicz, *Paszliński Stanisław*, [w:] SBPN, t. 3, s. 392–393.

Poznańskim istniała „nadprodukcja” inteligencji⁵⁹, co potwierdził korespondent „Dziennika Poznańskiego” pisząc: „zebrał” się w Prusach Zachodnich „dość znaczny zastęp inteligencji polskiej, nieszlacheckiej z Wielkopolski [...] i ciągle jeszcze w liczbę rośnie”⁶⁰.

Rzadko w redakcjach czasopism i gazet pomorskich zdarzali się redaktorzy spoza Wielkopolski i Pomorza Gdańskiego. Z Galicji pochodził redagujący „Gazetę Toruńską” w latach 1885–1886 Benedykt Filipowicz⁶¹ (urodził się w Tyrawie Wołoskiej w powiecie sanockim), który wkrótce przeniósł się do Warszawy i tam pracował w kilku redakcjach oraz Janina Sedlaczkówna⁶² (urodzona prawdopodobnie we Lwowie), redaktorka dodatku do „Gazety Gdańskiej” zatytułowanego „Anioł Stróż”. W Eddelack w Szlezwiku urodził się Wilhelm Krystian Grimsmann⁶³ związany z „Gazetą Gdańską” i kilkoma dodatkami do tego pisma.

Wśród peregrynujących 22 redaktorów urodzonych w Prusach Zachodnich byli zarówno ci, którzy na stałe związali się z prowincją, w której przyszli na świat i tylko tam tworzyli periodyki, jak i ci, którzy kwalifikacje zawodowe zdobyli poza miejscem urodzenia i po pewnym czasie wrócili do Prus Zachodnich, oraz ci, którzy po pracy w czasopiśmie pomorskich zasiliли redakcje czasopism w innych prowincjach państwa niemieckiego.

Pomorze stanowiło wyłączne miejsce pracy dziennikarskiej 9 redaktorów spośród wspomnianych 22 urodzonych w Prusach Zachodnich. Z tego grona wyjątkowo ruchliwą działalność prowadził pochodzący z Piechowic w powiecie kościerskim Mieczysław Piechowski⁶⁴, który jako redaktor odpowiedzialny w latach 1899–1913 podpisał numery „Gazety Gdańskiej” i dodatku do tego pisma „Anioł Stróż”, „Gazety Grudziądzkiej”, przeznaczonego dla dzieci dodatku do grudziądzkiego periodyku „Przyjaciół Działu” i innego, zatytułowanego „Gość Świąteczny”, „Copockiej Gazetki Kąpielowej”, „Dziennika Grudziądzkiego”, przeniesionego z Poznania do Grudziądza „Przyjaciółka Ludu” oraz „Kraju”, „Głosu Ludu”, „Gryfa”, „Kuriera Narodowego” i „Głosu Lubawskiego”. Zdecydowanie mniej ekspansywną działalność prowadzili np.: Juliusz Reich⁶⁵, który działalność dziennikarską rozpoczął w pelplińskim

⁵⁹ W. Molik, dz. cyt., s. 147.

⁶⁰ Tamże, s. 148.

⁶¹ Filipowicz Benedykt, [w:] PSB, t. 6, Kraków 1948, s. 453.

⁶² C. Gajkowska, Sedlaczkówna Janina, [w:] PSB, t. 36, Warszawa 1995–1996, s. 144; E. Czerniakowska, Janina Sedlaczkówna i „Gazeta Gdańska” Bernarda Mińskiego, „d’Oriana” 1996, nr 3, s. 36–44.

⁶³ M. Dereżyński, Grimsmann Wilhelm Krystian, [w:] PSB, t. 8, s. 580–581; A. Romanow, Grimsmann Wilhelm Krystian, [w:] SBPN, t. 2, s. 109–110; tenże, Bibliografia prasy polskiej..., s. 110, 112, 114, 116; tenże, „Gazeta Gdańska”..., s. 22.

⁶⁴ S. Poręba, Piechowski Mieczysław, [w:] PSB, t. 26, Wrocław 1981, s. 49–50; Z. Kratochwil, Piechowski Mieczysław, [w:] SBPN, t. 3, s. 413–414.

⁶⁵ Bibliografia czasopism..., s. 178; A. Romanow, „Pielgrzym”..., s. 232–233; M. Stanke, Collegium Marianum in Pelplin. Schülerverzeichnis 1858–1920, Bonn 1999, s. 196.

„Pielgrzymie”, następnie przeniósł się do Torunia i redagował „Gazetę Toruńską”, „Gazetę Codzienną” a także „Odczyty dla Towarzystw Polskich” — organ Związku Towarzystw Ludowych; Leon Kowalski⁶⁶ (związany z pelplińskim „Pielgrzymem”, twórca „Naszej Gazety” w Starogardzie Gdańskim i jej mutacji), Aleksander Majkowski⁶⁷ (redagujący przez pewien czas „Gazetę Gdańską”, ale przede wszystkim twórca „Gryfa”) i Bolesław Szczuka⁶⁸ (redaktor odpowiedzialny niektórych numerów „Gazety Grudziądzkiej” w latach 1907–1911 i właściciel „Gazety Lubawskiej”).

Sześciu redaktorów urodzonych na Pomorzu pierwsze kroki w dziennikarstwie stawiało poza prowincją, w której się urodzili. Od „Wiarusa Polskiego” w Bochum zaczynali Franciszek Liss⁶⁹ (urodzony w Dzierżążnie, w powiecie tczewskim, stworzył „Wiarusa Polskiego” a po powrocie na Pomorze redagował dodatek do „Gazety Toruńskiej” pt. „Familia Chrześcijańska”) oraz Antoni⁷⁰ i Jan⁷¹ Brejscy (urodzeni w Pączewie, w powiecie Starogard Gdański, redaktorzy „Gazety Toruńskiej”, „Gazety Codziennej” i „Przyjaciela”). Wiktor Kulerski⁷² (urodzony w Grucie koło Grudziądza) doświadczenie dziennikarskie zdobył w berlińskiej „Gazecie Polskiej”, a Jan Michał Rakowski⁷³ (pochodzący z Klonówki w powiecie Starogard Gdański) w bytomskim „Katoliku”. Pierwszym czasopismem pochodzącego z Grudziądza Leona Kowalskiego⁷⁴ była ełka „Gazeta Ludowa”, w której znalazł się dzięki Kulerskiemu.

⁶⁶ A. Siemiginowska, Kowalski Leon, [w:] PSB, t. 14, Wrocław 1968–1969, s. 54–55; J. Banach, *Powstanie i rozwój polskiej prasy w Starogardzie Gdańskim w końcowym okresie rozbiorów*, [w:] *Pomorze. Okno na świat. Studia z dziejów XIX i XX wieku*, Gdańsk 2002, s. 36–40; A. Siemiginowska, Kowalski Leon, [w:] SBPN, Suplement 2, Gdańsk 2002, s. 137–138.

⁶⁷ A. Bukowski, Majkowski Aleksander, [w:] PSB, t. 19, s. 199–202; J. Borzyszkowski, D. Tusk, Majkowski Aleksander, [w:] SBPN, t. 3, s. 144–146; tenże, *Aleksander Majkowski (1876–1938). Biografia historyczna*, Gdańsk 2002.

⁶⁸ T. Oracki, J. Szews, Szczuka Bolesław, [w:] SBPN, Suplement 2, s. 269–270.

⁶⁹ A. Nadolny, *Polskie duszpasterstwo w Zagłębiu Ruhry (1871–1894)*, „Studia Pelplińskie”, t. 12: 1981, s. 252–312; J. Borzyszkowski, Liss Franciszek, [w:] SBPN, t. 3, s. 71–72.

⁷⁰ K. Przybyszewski, Brejski Antoni, [w:] *Toruński słownik biograficzny*, t. 3, Toruń 2002, s. 27–28; P. Brejski, Brejski Antoni, [w:] SBPN, Suplement 1, Gdańsk 1998, s. 44–45.

⁷¹ A. Mańkowski, Brejski Jan, [w:] PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 426; W. Pepliński, Brejski Jan, [w:] SBPN, t. 1, s. 159–160.

⁷² T. Cieślak, Wiktor Kulerski (20 III 1865–18 IX 1935), „Rocznik Grudziądzki”, t. 3: 1963, s. 235–240; A. Galos, Kulerski Wiktor, [w:] PSB, t. 16, Wrocław 1971, s. 142–145; W. Pepliński, Kulerski Jan, [w:] SBPN, t. 2, s. 536–538.

⁷³ A. Bukowski, Rakowski Jan Michał, [w:] PSB, t. 30, s. 519–521; S. Poręba, Jan Michał Rakowski (1859–1939) — grudziądzki dziennikarz, literat i działacz narodowy, „Rocznik Grudziądzki”, t. 13, 1998, s. 289–297; T. Oracki, Rakowski Jan Michał, [w:] SBPN, t. 4, Gdańsk 1997, s. 34.

⁷⁴ T. Perkowska, dz. cyt., s. 296.

Z kolei siedmiu redaktorów z Prus Zachodnich po zdobyciu doświadczenia dziennikarskiego zasililo redakcje innych prowincji państwa niemieckiego: Władysław Łebiński⁷⁵ (urodzony w Stażkach, w powiecie świeckim), Julian Prejs⁷⁶ (urodzony w Papowie Biskupim, w powiecie toruńskim), Franciszek Józef Tomaszewski⁷⁷ (urodzony we wsi Wętfie, w powiecie świeckim) — Wielkiego Księstwa Poznańskiego, Antoni Gąsiorowski⁷⁸ (urodzony w Brodnicy) — Prus Wschodnich, oraz innych części dawnego państwa polskiego: warszawskie czasopisma redagowali: pochodzący z powiatu sztumskiego Antoni Donimirski⁷⁹ („Niwa”, „Biblioteka Warszawska”, „Słowo”) i Józef Łęgowski⁸⁰ („Wiek”); czy czasopisma innych państw: Hieronim Derdowski⁸¹ (urodzony w Wielu, w powiecie chojnickim) w 1885 roku wyemigrował do Stanów Zjednoczonych i tam redagował „Gazetę Narodową” i „Pielgrzyma Polskiego” (Detroit) oraz tygodnik dla ludu „Wiarus” (Winona) przekształcony z czasem w „Katolika”.

Duża ruchliwość pracowników prasy polskiej wynikała nie tylko z chęci znalezienia lepszej, lepiej płatnej pracy, ale często powodowana była trudną sytuacją redakcyjną, czynnikami politycznymi, prawnymi. I tak np. władze austriackie zmusiły Chociszewskiego do zaprzestania pracy w redakcji „Gwiazdki Cieszyńskiej”, przeniesienia się do Pielgrzymowic na Śląsku, a potem do Chełmna w Prusach Zachodnich; wyrok za przestępstwa prasowe zmusił Glinkiewicza do ucieczki aż do Wiednia⁸²; liczne procesy prasowe i wyroki

⁷⁵ Śp. Dr Władysław Łebiński, Praca 1907, nr 42, s. 1346–1347; A. Galos, Łebiński Władysław, [w:] PSB, t. 18, s. 323–325; K. Przybyszewski, Łebiński Władysław, [w:] *Toruński słownik biograficzny*, t. 5, Toruń 2007, s. 116–117; tenże, Łebiński Władysław, [w:] SBPN, t. 3, s. 106–106.

⁷⁶ S. Kałembka, Julian Prejs — Sierp Polaczek (1820–1904), pisarz, wydawca, działacz narodowy i społeczny, [w:] *Wybitni ludzie dawnego Torunia*, red. M. Biskup, Warszawa 1982, s. 197–202; A. Domański, Julian Walenty Prejs i jego „Biedaczek” (cz. 1), [w:] *Studia o działalności i zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, cz. 2, Toruń 1982, s. 119–138; A. Bukowski, Prejs Julian Walenty, [w:] PSB, t. 28, Wrocław 1985, s. 422–425; G. Gzella, Wydawnictwa ciągłe w dorobku Juliana Walentego Prejsa, [w:] *W kręgu prasy (przeszłość — teraźniejszość — przyszłość)*, t. 4, red. G. Gzella, J. Gzella, Toruń 2008, s. 9–16.

⁷⁷ Śp. Józef Franciszek Tomaszewski, „Gazeta Toruńska” 1899, nr 219, s. [1]; *Wiadomości miejscowe i potoczne*, „Dziennik Poznański” 1899, nr 216, s. [3]; M. Dereżyński, Józef Franciszek Tomaszewski i „Przyjaciel Ludu”, „Kurier Poznański” 1939, nr 12, s. 13; S. Rafiński, Tomaszewski Józef Franciszek, [w:] SBPN, t. 4, s. 376–377.

⁷⁸ A. Bukowski, Gąsiorowski Antoni, [w:] PSB, t. 7, Kraków 1948–1958, s. 346; tenże, Gąsiorowski Antoni, [w:] SBPN, t. 2, s. 27–28.

⁷⁹ A. Mańkowski, Donimirski-Brochwicz Antoni, [w:] PSB, t. 5, Kraków 1939–1946, s. 323–324; J. Borzyszkowski, Donimirski-Brochwicz Antoni, [w:] SBPN, t. 1, s. 338–339.

⁸⁰ W. Bieńkowski, Łęgowski Józef, [w:] PSB, t. 18, s. 353–356; J. Borzyszkowski, Łęgowski Józef, [w:] SBPN, t. 3, s. 106–108.

⁸¹ W. Pniowski, Derdowski Hieronim, [w:] PSB, t. 5, s. 125–126; A. Bukowski, Derdowski Hieronim, [w:] SBPN, t. 1, s. 320–322.

⁸² *Wiadomości potoczne*, „Gazeta Toruńska” 1879, nr 75, s. [3]; *Wiadomości potoczne*, „Goniec Wielkopolski” 1879, nr 74, s. [4].

skazujące zmusiły Tomaszewskiego do opuszczenia Chełmna i przeniesienia się w 1880 roku wraz z całym wydawnictwem do Poznania; Franciszek Wojciechowski wyrok za artykuł umieszczony w „Gazecie Toruńskiej” odsiedział w Bochum, bo uprawomocnienie decyzji sądu nastąpiło już w czasie, gdy pracował w redakcji „Wiarusa Polskiego”⁸³; Dionizy Kowalski na proces w Gliwicach za tekst zamieszczony w „Głosie Śląskim” pojechał z Torunia, gdzie pracował w redakcji „Gazety Toruńskiej”⁸⁴; Rożanowicz skazany na rok więzienia za artykuł zamieszczony w „Gazecie Grudziądzkiej” nie wrócił już do redakcji tego pisma i w 1904 roku zatrudnił się w „Głosie Śląskim”.

Twórcy prasy pomorskiej wydawanej w Prusach Zachodnich do 1914 roku tworzyli grupę bardzo zróżnicowaną pod względem wykształcenia i kwalifikacji zawodowych. Dysproporcje w przygotowaniu do wykonywania zawodu redaktora i dziennikarza miały wpływ na ich losy oraz karierę. Śledząc życiorysy poszczególnych osób, odtworzyć można ich wędrówki z i do Wielkiego Księstwa Poznańskiego, na Górny Śląsk, Warmię i Mazury, do Westfalii i Nadrenii. Zdaniem Witolda Molika:

Kierunki wędrówek dziennikarzy, częstych zwłaszcza na przełomie XIX i XX stulecia, były ściśle związane z rozwojem ruchu narodowego i stanem liczebnym polskich pracowników umysłowych w poszczególnych prowincjach Niemiec.⁸⁵

Wielkopolska zasilala redakcje Pomorza Gdańskiego, ale warta podkreślenia jest obecność na tym terenie dziennikarzy rekrutujących się z miejscowego środowiska, świadcząca o rodzeniu się w końcu XIX wieku inteligencji pomorskiej przyczyniającej się do odrodzenia narodowego i integracji Polaków tego regionu.

⁸³ *Wiadomości miejscowe i potoczne*, „Dziennik Poznański” 1903, nr 211, s. 4.

⁸⁴ J. Glensk, *Ograniczenia wolności prasy polskiej na Górnym Śląsku (na przełomie XIX i XX wieku)*, Opole 1989, s. 397.

⁸⁵ W. Molik, dz. cyt., s. 147.